

Political Preferences

8/2014

Redakcja naukowa:

Łukasz Tomczak

Zbigniew Widera

Katowice 2014

Rada Naukowa:

prof. dr hab. Roman Bäcker (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska), prof. dr hab. Tadeusz Godlewski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska), prof. dr hab. Iwona Jakubowska-Branicka (Uniwersytet Warszawski, Polska), prof. dr hab. Slavomir Magál (Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Trnawie, Słowacja), prof. dr hab. Jozef Matúš (Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Trnawie, Słowacja), prof. dr hab. Libor Pavera (Wyższa Szkoła Handlowa, Praga, Czechy), prof. dr hab. Dana Petranová (Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Trnawie, Słowacja), prof. dr hab. Olga Prokopenko (Sumski Uniwersytet Narodowy, Ukraina), prof. dr hab. Teresa Sasińska-Klas (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska), prof. dr hab. Jerzy Sielski (Uniwersytet Szczeciński, Polska), dr Marcjanna Augustyn (Uniwersytet w Hull, Anglia)

Kolegium redakcyjne:

dr Agnieszka Turska-Kawa (redaktor naczelna)
dr hab. Robert Alberski (redaktor tematyczny: systemy i zachowania wyborcze)
prof. UMK dr hab. Danuta Plecka (redaktor tematyczny: identyfikacje polityczne)
dr hab. Łukasz Tomczak (redaktor tematyczny: partie polityczne)
dr hab. Zbigniew Widera (redaktor tematyczny: marketing polityczny)
dr hab. Waldemar Wojtasik (redaktor tematyczny: systemy partyjne)
mgr Przemysław Grzonka (redaktor statystyczny)
mgr Maciej Marmola (sekretarz)

Projekt okładki: Jarosław Wichura

Wersja pierwotna czasopisma: papierowa.

© Centrum Innowacji, Transferu Technologii i Rozwoju Fundacja Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2013

Patronat nad projektem sprawują Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych oraz Towarzystwo Inicjatyw Naukowych.

Wydawcą czasopisma jest Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Śląskiego oraz Centrum Innowacji, Transferu Technologii i Rozwoju Fundacja Uniwersytetu Śląskiego.

ISBN: 978-83-61975-93-9

ISSN: 2083-327X

Druk:

REMAR, www.remar-sosnowiec.pl, e-mail: wydawnictwo@remar-sosnowiec.pl

---

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Wojciech Peszyński (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska) Prezydencjalizacja zachowań elektoratu w 2013 roku na tle porównawczym z poprzednim sezonem „niewyborczym”	11
Zbigniew Widera (Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Polska) Zaspakajanie oczekiwań determinantem decyzji wyborczych zwolenników partii politycznych	29
Agata Olszanecka (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska) Niepogoda dla secesjonistów. Przykład Jarosława Gowina	39
Agnieszka Łukasik-Turecka (Katolicki Uniwersytet Lubelski im Jana Pawła II, Polska) Stosunek elektoratu do radiowych reklam wyborczych	51
Magdalena Musiał-Karg (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska) Polacy o aktywności kobiet w polityce. Czy należy wprowadzać dodatkowe mechanizmy zwiększające udział Polek w życiu politycznym?	61
Maciej Marmola (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska) Ciągłość czy zmiana? – o szansach nowych partii w Polsce	75
Łukasz Tomczak (Uniwersytet Szczeciński, Polska) Władza despotyczna czy demokratyczna? Partie i wyborcy wobec demokracji i „rządów silnej ręki”	85
Marek Czaja, Szymon Gutowski (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska) Środowisko – tak, Zieloni – nie. Problematyka ochrony środowiska naturalnego w badaniach empirycznych	99

Karolina Tybuchowska-Hartlińska (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska) Demokracja bezpośrednia na poziomie lokalnym: Czy obywatele chcą partycypacji?.....	117
Janina Kowalik (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska) Referendum odwoławcze w gminie – instytucja wyborców czy wybieranych?.....	127
Agnieszka Zaręba (Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II, Polska) Badania opinii publicznej oraz doradztwo polityczne: teoria i praktyka.....	145
Tomasz Olczyk (Uniwersytet Warszawski, Polska) Celebrytyzacja polityki w opiniach wyborców.....	161

RECENZJE:

Katarzyna Walotek-Ściańska, Michał Szyszka (red.), Komunikowanie się ludzi młodych we współczesnym świecie, wydawca Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2013, s. 219 (Recenzent: Zbigniew Widera)	171
Michał Kaczmarczyk, Dariusz Rott (red.) przy współudziale Magdaleny Boczowskiej, Problemy konwergencji mediów Oficyna Wydawnicza Humanitas w Sosnowcu 2013, s. 378 (Recenzent: Zbigniew Widera)	174
Anna Adamus-Matuszyńskiej, Renata Maćkowska (red.), Public relations. Sztuka skutecznej komunikacji w teorii i praktyce, Wydawnictwo Naukowe ŚLĄSK, Katowice 2013, s. 228 (Recenzent: Zbigniew Widera)	178

CONTENTS

Introduction.....	9
Wojciech Peszyński (Nicolaus Copernicus University, Poland) The Presidentialisation of electoral behaviors in 2013. The comparative perspective with previous non election year.....	11
Zbigniew Widera (University of Economics in Katowice, Poland) Meeting the expectations as a determinant of electoral decisions for supporters of political parties.....	29
Agata Olszanecka (University of Silesia in Katowice, Poland) Hard times for party splitters. The Example of Jarosław Gowin.....	39
Agnieszka Łukasik-Turecka (Jahn Paul II Catholic University of Lublin, Poland) The Attitude of the Electorate to Radio Election Advertising.....	51
Magdalena Musiał-Karg (Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland) Opinions of Poles on the women' activity in politics. Is there a need to introduce additional mechanisms to improve participation of Polish women in political life?.....	61
Maciej Marmola (University of Silesia in Katowice, Poland) Continuity or change? – opportunities for new parties in Poland.....	75
Łukasz Tomczak (Szczecin University, Poland) Despotic or democratic rule? Parties and voters regarding democracy and “strong-arm government”.....	85
Marek Czaja, Szymon Gutowski (University of Silesia in Katowice, Poland) Environment - yes, the Greens - no. The issue of environmental protection in empirical research.....	99

Karolina Tybuchowska-Hartlińska (University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland)	
Direct democracy at the local level: do the citizens want to participate?	117
Janina Kowalik (Jan Kochanowski University in Kielce, Poland)	
Appeal referendum on the local level – institutional means of voters whether candidate	127
Agnieszka Zaręba (Jahn Paul II Catholic University of Lublin, Poland)	
Public opinion polls and political consulting: theory and practice	145
Tomasz Olczyk (University of Warsaw, Poland)	
Celebritization of politics - opinions of voters	161

REVIEWS

Katarzyna Walotek-Ściańska, Michał Szyszka (eds.), <i>Komunikowanie się ludzi młodych we współczesnym świecie</i> , wydawca Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2013, s. 219. (Reviewer: Zbigniew Widera).....	171
Michał Kaczmarczyk, Dariusz Rott (eds.) <i>participation Magdalena Boczkowska, Problemy konwergencji mediów</i> , Oficyna Wydawnicza Humanitas w Sosnowcu 2013, s. 378 (Reviewer: Zbigniew Widera).....	174
Anna Adamus-Matuszyńskiej, Renata Maćkowska (eds.), <i>Public relations Sztuka skutecznej komunikacji w teorii i praktyce</i> , Wydawnictwo Naukowe ŚLĄSK, Katowice 2013, s. 228 (Reviewer: Zbigniew Widera).....	178

Łukasz Tomczak

(Uniwersytet Szczeciński, Polska)

**WŁADZA DESPOTYCZNA CZY DEMOKRATYCZNA?
PARTIE I WYBORCY WOBEC DEMOKRACJI
I „RZĄDÓW SILNEJ RĘKI”**

Abstract

The article concerns the attitudes of parties and their voters towards democracy and support for a “strong-arm government”. The research included the five largest Polish civil parties Platforma Obywatelska RP (Civic Platform RP), Prawo I Sprawiedliwość (Law and Justice), Sojusz Lewicy Demokratycznej (Democratic Left Alliance), Twój Ruch (Your Movement), and Polskie Stronnictwo Ludowe (Polish People’s Party).

The results confirmed that, on the one hand, voters acknowledge democracy as the best political system for Poland; however, on the other hand, a substantial part of them longs for strong authorities. Supporting democracy, they advocate a “strong-arm government”. Among left-wing voters, there is three times more proponents of such governments than persons acknowledging another political system as better than democratic one. In the case of political scene centre voters, the number of “strong-arm government” proponents amounts to over four times the number of democracy critics. Nearly half of the right-wing voters supported the “strong-arm government”, and every fifth of them did not acknowledge democracy as the best political system.

Proponents of democracy dominate in electorates of all parties. Groups in which their advantage over opponents is clearly the smallest include: PiS-voters, persons who declared the will to vote for another formation, and persons who did not want to participate in the elections. Among the PiS-voters, nearly three times more supported “strong-arm government” than opposed it. Among the voters of PO, SLD, and Your Movement, there were more opponents of a “strong-arm government” than its proponents.

One may assume that a formation critical towards democracy and favorable towards reinforcement of authority of a strong, charismatic leader could gain among the right-wing voters. It may partially explain why did the Kongres Nowej Prawicy (Congress of the New Right) receive substantial support in the

elections to the European Parliament. KNP criticizes the modern democracy and its leader favorably talked about activities of politicians who apply the methods of a “strong-arm government”. On the left side of the political scene there are no premises for the emergence of a political force based on similar views and having greater support.

Keywords:

democracy, authoritarianism, Polish political parties,

Po przełomie roku 1989 aspiracją elity politycznej, a także znacznej części polskiego społeczeństwa stało się stworzenie systemu politycznego opartego na zasadach liberalnej demokracji. Jak stwierdza Andrzej Antoszewski „przeciwieństwem reżimu demokratycznego jest każdy reżim niedemokratyczny” co jak zauważa nie jest pojęciem zbyt ostrym [Antoszewski 1999: 94]. W ramach reżimu niedemokratycznego mieszczą się zarówno autorytaryzm jak i totalitaryzm. Demokratyczny reżim polityczny ma charakter stopniowalny, z reguły przyjmuje się pewien katalog cech, którymi powinien się on charakteryzować [Antoszewski 1999: 93]. Obecnie nie ogranicza się demokracji jedynie do zachowania procedur wyborczych. Pełna demokracja charakteryzuje się między innymi także ochroną praw mniejszości czy niezależnością i wolnością mediów. Każda alternatywa ustrojowa dla demokracji oznacza zatem brak cech charakterystycznych dla demokracji. Demokratycznemu systemowi rządów przeciwstawi się między innymi system autorytarny. W Polsce prowadzone dotychczas badania potwierdzały, że znaczna grupa wyborców wierzy w skuteczność władzy opartej na sile. Badania prowadzone nad preferencjami politycznymi osób autorytarnych wskazują na to, że częściej są one skłonne do oddawania głosu na „kandydatów bardziej autorytarnych, konserwatywnych czy podkreślających siłę i cechy przywódcze” [Korzeniowski 2002 : 73].

Celem tego artykułu nie jest określenie cech współczesnej demokracji lecz stosunku wyborców do ogólnej idei rządów demokratycznych oraz poparcia wyborców poszczególnych partii dla idei „rządów silnej ręki”. Badaniami objęto pięć największych polskich partii parlamentarnych Platformę Obywatelską RP (PO), Prawo i Sprawiedliwość (PiS), Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD), Twój Ruch i Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL).

Partie i wyborcy wobec demokracji

Polskie partie polityczne, ujęte w badaniach, popierają demokratyczny system rządów. To poparcie wyrażała większość partii parlamentarnych od początku III RP. Włodzimierz Wesołowski zauważył, że w pierwszych latach

po przemianach demokratycznych, podział na autorytaryzm i demokracje różnicował partie na opowiadające się „za silnym państwem (...) także za silnym systemem prezydenckim” oraz na opowiadające się za „nieskrepowanym i nieograniczony pluralizmem, oddolną aktywnością obywateli, systemem parlamentarno – gabinetowym jako ustrojem najlepszym dla państwa demokratycznego” [Wesołowski 1995: 17]. Nie mniej różnice te wynikały z koncepcji demokracji, wizji państwa demokratycznego preferowanej przez różne formacje.

Wyraz „demokracja” pojawia się w różnych fragmentach programów, stanowisk czy wypowiedzi liderów partyjnych tylko w znaczeniu pozytywnym. Krytyka dotyczy braku demokracji i jej ograniczania. To co badane partie różni to prezentowana wizja demokracji. Partie głoszą potrzebę rozwoju demokracji jednak często odmiennie interpretują cechy jakimi charakteryzować powinno się państwo czy rządy demokratyczne.

Wykazanie wszystkich różnic między programami poszczególnych partii jest problemem zbyt obszernym jak na zakres tej publikacji. Można wskazać pewne wybrane cechy charakterystyczne różniące wizje demokracji. Na przykład w PO widoczna jest akceptacja dla kształtu polskiej demokracji jaki ukształtował się po zmianie ustroju. Partia zapowiadała realizację w praktyce konstytucyjnych zasad wolności jednostki, suwerenności narodu i trójpodziału władzy jako podstaw demokratycznego państwa prawa [Głajcar 2010: 37]. Program wyborczy PO podkreślał iż w wyniku przemian ustrojowych udało się zbudować „państwo niepodległe, demokratyczne” [*Program PO. By żyło się lepiej*: 6]. Zapowiadał wzmocnienie demokracji, wolnego rynku i decentralizację. W 2011 roku Donald Tusk zaznaczał przesunięcie swojej formacji w kierunku centrum, której „platformę programowa tworzy synteza wielorakich stylów i tradycji myślenia o państwie i demokracji” [*PO, Program wyborczy 2011*: 11]. Programy PiS traktowały demokrację jako podstawową wartość, jednak krytycznie odnosiły się do procesu demokratyzacji po przełomie 1989 roku. PiS uważało, że „nie zrywając ze starym systemem” Polska musiała „przejąć wiele z jego ułomności”, które wypaczają „instytucje wolnej i demokratycznej Polski” [PiS, *Program 2005*: 7]. Najważniejszą kwestią podkreślana w kolejnych programach PiS jest przebudowa państwa polegająca w początkowym okresie na „oczyszczeniu państwa” a następnie na jego konsolidacji i umocnieniu [Kowalczyk 2006: 215]. Istotne miejsce w wizji polskiej demokracji znalazły postulaty przeprowadzenia lustracji i dekomunizacji jako sposób na oczyszczenie państwa i życia publicznego „z nieuczciwych, niegodnych społecznego zaufania jednostek” [PiS, *Program 2005*: 19]. W myśl programu PiS z 2009 roku Polska ma być demokratycznym państwem z gospodarką rynkową w którym życie polityczne „musi opierać się na zasadach demokratycznej legitymacji i pluralizmu” podkreśla się rolę narodu i wspólnoty narodowej [*Program PiS 2009*: 8 – 9]. Jednym z fundamentów

programowych PiS był pogląd, że „demokracja musi być zakorzeniona w sprawdzonym na przestrzeni dziejów systemie wartości” w rozumieniu chrześcijaństwa i wartości katolickich [Polska katolicka: 9]. To interpretacja tych wartości leżała u podstaw sporu o kształt demokracji między PiS a ugrupowaniami lewicowymi. Akcentowane przez SLD czy Twój Ruch prawa mniejszości seksualnych jako podstawowe zasady demokratyczne wynikające z równości były dla PiS objawem demoralizacji [*PiS. Polska Katolicka*: 25-27]. PiS lansował koncepcje wzmocnienia władzy prezydenta RP w kierunku systemu półprezydenckiego [Kowalczyk 2011: 217]. Z kolei SLD podnosił postulat trzech wartości „z których zrodziła się koncepcja współczesnego państwa demokratycznego” wolności, równości i braterstwa [*SLD. Jutro bez obaw*: 9]. Wolność jako wolność wyboru, swobód obywatelskich i stylu życia, tolerancja i neutralność światopoglądowa państwa. Równość pojmowana jako obowiązek państwa zapewnienia równego startu i ograniczenia różnic społecznych. Braterstwo pojmowane jako solidaryzm społeczny. Zagrożeń dla stanu polskiej demokracji SLD dopatrywał się w obszarach poszanowania praw mniejszości, równości i wolności, szczególnie wolności wyznania i słowa [Tomczak 2009: 159]. Dla PSL warunkiem istnienia demokracji było „uczestnictwo w życiu społecznym przeważającej większości obywateli”, realizację demokracji „równoległe na płaszczyźnie ekonomicznej i społecznej” uznając że samo istnienie systemu parlamentarnego nie jest wystarczającym warunkiem jej istnienia [*Deklaracja Ideowa PSL*: 9]. Państwo demokratyczne, według ludowców, miało działać w myśl zasad sprawiedliwości społecznej. W swojej koncepcji budowy nowej, IV Rzeczypospolitej, miała być ona „bardziej sprawiedliwa, uczciwa i bardziej demokratyczna” [*Deklaracja wyborcza PSL 2005*: 13]. Podstawą rzeczywistej demokracji miało być „zwiększenie udziału obywateli w polityce oraz stałe ulepszanie demokracji przedstawicielskiej” [VII Kongres: 9]. Dla Twojego Ruchu najistotniejsze w kształcie demokratycznego państwa były kwestie wolnościowe. Demokracja miała umożliwiać nieskrepowany rozwój jednostki. Stąd podkreślanie praw mniejszości i postulat ograniczenia wpływu Kościoła na państwo ale także wolności gospodarczych [*Nowoczesna Polska*: 3- 5].

W stanowiskach, programach czy wypowiedziach liderów widoczne są różnice między wizją kształtu demokracji. Różnice dotyczą wspomnianych wartości jakimi państwo demokratyczne powinno się kierować oraz pewnych elementów struktury państwa między innymi kształtu systemu organów władzy, partyjnego czy wyborczego. Nie ma jednak krytyki demokracji, wszystkie badane partie uznawały ją za podstawową wartość i najlepszą z możliwych metodę rządzenia.

Prowadzone dotychczas badania wykazały, że dla większości Polaków demokracja jest najlepszym ustrojem z istniejących. W badaniach CBOS przeprowadzonych po wyborach parlamentarnych z tak postawioną tezą

zgodziło się około 71% respondentów a jedynie 17% było przeciwnego zdania. Z tym, że demokracja ma przewagę nad innymi ustrojami zgadzało się około 84% wyborców PO, 72% SLD, 71% Twojego Ruchu, 64% PiS i 62% PSL. Jednak w tych samych badaniach dla około 37% respondentów było obojętne czy rządy są demokratyczne czy też nie. O ile wyborcom poszczególnych ugrupowań politycznych najczęściej nie było to obojętne, to w grupie osób, które nie zamierzały głosować aż 48% zgodziło się z takim stwierdzeniem [CBOS, BS/150/2011: 4]. W przypadku elektoratów partyjnych nieco częściej zgadzali się z tą tezą wyborcy partii lewicowych niż prawicowych.

Najbardziej zadowoleni z funkcjonowania demokracji w Polsce byli wyborcy PO około 74% w stosunku do 21 niezadowolonych, SLD odpowiednio 59% do 41% i PSL 50% do 45%. Natomiast wśród wyborców Twojego Ruchu i PiS przeważały osoby rozczarowane demokracją. W Ruchu PL 46% zadowolonych w porównaniu do 53% niezadowolonych, w PiS jedynie 36% zadowolonych i aż 59% niezadowolonych z funkcjonowania demokracji w Polsce [CBOS, BS/150/2011: 7]. W porównaniu z badaniami z 2011 roku w 2013 wzrosła liczba osób niezadowolonych ze sposobu funkcjonowania demokracji w Polsce z 47% do 58%, liczba zadowolonych spadła z 47% do 35% [CBOS, BS/125/2013].

W badaniach CBOS przeprowadzonych w 2013 roku podobnie zauważono znaczną przewagę osób twierdzących, że demokracja jest najlepsza forma rządów około 62% nie zgadzał się z tym poglądem około 21% badanych. Nastąpił zatem spadek zwolenników demokracji o około 6%. Aż dla około 37% badanych było obojętne czy rząd jest demokratyczny czy też niedemokratyczny.

W badaniach CBOS z 2013 roku prawie połowa respondentów (49%) zgadzało się z tym, że nie należy rozwijać demokracji na całym świecie. Zaobserwowano, że systematycznie spadał odsetek badanych uważających, że „rozwój demokracji jest pożądany we wszystkich państwach, niezależnie od ich tradycji politycznych”, w 2006 wyniósł on około 57%, w 2010 spadł do 39%, a w 2013 do 33% [CBOS, BS/125/2013: 8].

Rządy „silnej reki”

W polskim społeczeństwie utrzymuje się znaczne poparcie dla silnego przywództwa. W badaniach CBOS dotyczących populizmu Polaków przeprowadzonych w listopadzie 2011 roku około 75% respondentów odpowiedziało twierdząco na pytanie czy „w Polsce potrzebny jest ktoś, kto będzie miał dość siły, aby zmienić całkowicie nasz system władzy i zaprowadzić nowy, sprawiedliwy ład i porządek”. Zatem około trzech czwartych badanych odczuwało „potrzebę rządów silnej reki” co nie wiązało się ze wskazywaniem przez nich konkretnego wspólnego kandydata na przywódcę [CBOS, BS/121/2011: 2]. W badaniach

tych nie stwierdzono różnic między wyborcami lewicowymi lub prawicowymi natomiast zauważono, że nieco większą skłonnością do populizmu wykazują się wyborcy nie potrafiący określić swoich poglądów politycznych. Najbardziej populistyczni byli wyborcy PiS a najmniej PO i Ruchu Palikota. Według badań CBOS z 2011 roku większe nasilenie postaw autorytarnych występowało w elektoracie PiS i PSL niż w PO i SLD. [CBOS BS/19/2011: 9]

W badaniach CBOS dotyczących stosunku do demokracji po wyborach 2011 roku około 28% badanych uznało, że rządy autorytarne mogą być w pewnych sytuacjach lepsze od demokratycznych [CBOS, BS/150/2011: 5]. W badaniach CBOS przeprowadzonych w 2013 roku takie zdanie wyraziło aż 37% badanych. W 2011 roku znaczna część wyborców była przychylna, w szczególnych przypadkach, utworzeniu rządów niedemokratycznych. Wyborcy Ruchu Palikota, PiS i PSL byli w tym przypadku mocno podzieleni. W elektoratach SLD i PO dominowała grupa nie wyrażająca zgody na rząd niedemokratyczny w żadnym wypadku [CBOS, BS/150/2011: 5]. W badaniach z 2013 roku, w elektoracie PiS, zwolennicy i przeciwnicy takiej tezy podzielili się niemal po równo, natomiast wyborcy PO, SLD i PSL w większości byli jej przeciwni [CBOS, 2013: 5]. Częściej zgadzały się z poglądem że rządy niedemokratyczne mogą być lepsze w określonych przypadkach osoby, które nie zamierzały głosować.

Z kolei w badaniach dotyczących autorytaryzmu politycznego przeprowadzonych przez CBOS w 2012 roku około 53% odmawiało prawa do demonstracji skrajnym ugrupowaniom politycznym, około 46% zgodziło się ze stwierdzeniem, że „lepiej żyć w zdyscyplinowanym społeczeństwie, niż dawać ludziom wiele swobód, bo to może być destrukcyjne”, a około 36% że „społeczeństwo nie powinno tolerować poglądów politycznych, które zdecydowanie różnią się od poglądów większości” [CBOS, BS/91/2012: 2]. Poparcie dla autorytaryzmu w tych badaniach deklarowali nieco częściej wyborcy o poglądach lewicowych od prawicowych i centrowych lecz także wśród tych wyborców było więcej postaw antyautorytarnych niż w pozostałych grupach [CBOS, BS/91/2012: 3 – 4]. Porównując te badania do przeprowadzonych wcześniej w 2000 roku grupa o poglądach antyautorytarnych zwiększyła się zaledwie o 4 punkty procentowe a o autorytarnych zmalała o 3 punkty [CBOS, BS/91/2012: 6].

Interesujące są wyniki sondy jaka przeprowadził portal internetowy Onet w kwietniu 2013 roku. Badanie dotyczyło szacunku dla prezydentów III RP. Zdecydowanym zwycięzcą okazał się Wojciech Jaruzelski (około 41% wskazań) a kolejne miejsca zajęli Aleksander Kwaśniewski (22%), Lech Kaczyński (21%), Bronisław Komorowski (11%) i Lech Wałęsa (5%) [Sonda Onetu...]. Zwycięzca sondażu jako jedyny z wymienionych polityków miał możliwość zastosować rozwiązanie siłowe w polityce. Trudno jednak wiązać to poparcie z przychylnością dla rządów „silnej ręki”. Przewaga zwolenników takich rządów występuje

wśród wyborców popierających partie krytycznie oceniające wprowadzenie stanu wojennego. Nawet jeżeli by sugerować się historycznymi korzeniami to poparcie wyrażane dla SLD czy PSL jest zbyt niskie by w elektoratach tych partii szukać przyczyn tak dużego szacunku dla Wojciecha Jaruzelskiego.

Określenie „rządy silnej ręki” jest związane z pojęciem władzy absolutnej, nieograniczonej. Synonimem tego pojęcia są między innymi absolutyzm, autokracja, tyrania, despotyzm, dyktat. Istotne jest w jaki sposób pojęcie jest interpretowane przez wyborców. Przyjmując różne określenia nie jest ono jednoznaczne. Może ono oznaczać pewną formę tyranii czy rządów totalitarnych ale także rządy silnego, obdarzonego szerokimi formalnymi kompetencjami, konsekwentnego i zdecydowanego przywódcy w państwie demokratycznym.

Analiza badań

Wyborcy poszczególnych formacji różnią się w ocenie potrzeby wprowadzenia w Polsce „rządów silnej ręki”. Zwraca uwagę fakt, dość znacznego poparcia udzielanego w poszczególnych elektoratach dla takiego rozwiązania.

Tabela 1. *Aby w Polsce było lepiej należy wprowadzić rządy silnej ręki - rozkład ilościowy i procentowy odpowiedzi w deklaracjach w odniesieniu do wyborów do sejmu, gdyby odbywały się w najbliższą niedzielę.*

		Zdecydowanie tak	Raczej tak	Nie mam zdania	Raczej nie	Zdecydowanie nie	Razem
Platforma Obywatelska	ilość	15	33	36	52	44	180
	procent	8,3	18,3	20,0	28,9	24,4	100,0
Polskie Stronictwo Ludowe	ilość	14	11	18	13	5	61
	procent	23,0	18,0	29,5	21,3	8,2	100,0
Prawo i Sprawiedliwość	ilość	67	60	38	25	20	210
	procent	31,9	28,6	18,1	11,9	9,5	100,0
Twój Ruch	ilość	9	12	8	15	13	57
	procent	15,8	21,1	14,0	26,3	22,8	100,0
Sojusz Lewicy Demokratycznej	ilość	18	16	13	22	21	90
	procent	20,0	17,8	14,4	24,4	23,3	100,0
Inne	ilość	40	27	32	30	20	149
	procent	26,8	18,1	21,5	20,1	13,4	100,0
Nie głosował(a) bym	ilość	52	63	90	53	34	292
	procent	17,8	21,6	30,8	18,2	11,6	100,0

Przewaga zwolenników tak sprawowanej władzy występuje przede wszystkim w elektoracie Prawa i Sprawiedliwości. W sumie za „rządami silnej

reki opowiedziało się 60,5% badanych wyborców tej partii przeciwnego zdanie było około 21,4%. Wśród potencjalnych wyborców PiS około 31,9% opowiedziało w sposób zdecydowany za rządami silnej ręki co stanowiło największą liczbę wskazań w porównaniu z pozostałymi odpowiedziami w grupie tych wyborców jak i największą liczbę w porównaniu do wyborców innych partii. Zwolennicy PiS w niemal jednej trzeciej jawią się jako zdecydowani zwolennicy wprowadzenia w Polsce rządów silnej ręki. Niewielka przewaga zwolenników wystąpiła też w PSL około 41,0% do 39,5% jednak można tu mówić o podobnej liczbie zwolenników co przeciwników.

W pozostałych partiach większość wyborców nie popiera takich rządów, nie mniej liczba zwolenników jest znaczna. Zdecydowanie najmniej zwolenników silnej władzy znajduje się wśród wyborców Platformy Obywatelskiej. Około 26,6 % opowiedziało się za wprowadzeniem w Polsce rządów silnej ręki a około 53,3% przeciw. Jeżeli przyjrzymy się wyborcom partii lewicowych i centrolewicowych to także przewagę mają przeciwnicy rządów silnej ręki., W przypadku SLD poparło taką formę władzy około 37,8 badanych wyborców tej partii a przeciwnego zdania było około 47,7%. W przypadku Twojego Ruchu za opowiedziało się 36,9% a przeciwnikami było 49,1% wyborców. Zwrócić uwagę należy na to, że jedynie w przypadku PO liczba przeciwników silnej władzy przekracza połowę badanych, przy tym w przypadku tej partii sporo bo około 20% nie miało zdanie w tej sprawie. Podobnie bardzo liczna grupę około 29,5% stanowiły osoby nie posiadające zdania na ten temat wśród wyborców PSL. Z kolei wyborcy partii odwołujących się do wartości lewicowych i centrolewicowych byli wyraźniej zdecydowani. Tak w przypadku SLD jak i Twojego Ruchu brak zdania wyraziła zbliżona liczba około 14% badanych. Zastanawia jednak wysoka bo licząca około 20% grupa zwolenników SLD zdecydowanie opowiadająca się za rządami silnej ręki.

Wrócić należy uwagę na wyborców pozostałych formacji wśród których przeważają niemal dwukrotnie zwolennicy wprowadzenia rządów silnej ręki. Za takimi rządami opowiedziało się około 44,9% a przeciw było 23,5% badanych w tej kategorii. Co więcej w gronie zwolenników przeważały osoby zdecydowanie popierające wprowadzenia w Polsce rządów silnej ręki. Zmiany poglądów wyborców w kierunku sprzeciwu wobec rządów silnej ręki nie należy się spodziewać w przypadku większej frekwencji. Wśród osób które zadeklarowały, iż nie wezmą udziału w wyborach przewagę posiadali zwolennicy rządów silnej ręki. Za opowiedziało się w sumie około 39,4% badanych a przeciw około 29,8%.

W grupie przeciwników rządów silnej ręki, partii których wyborcy w większości poparli takie rządy, dominują osoby niezdecydowane. W przypadku PSL jedynie około 8,2%, a w PiS około 9,5% potencjalnych wyborców tych partii zdecydowanie nie zgodziło się z potrzebą wprowadzenia rządów

silnej ręki w Polsce. Podobieństwa można zauważyć wśród wyborców PO, SLD czy Twojego Ruchu. Przeważają tu wyborcy nie popierający takiej formy władzy ale liczba osób wybierających odpowiedź „raczej nie” jest nieco wyższa od zdecydowanych przeciwników takich rządów.

We wszystkich badanych grupach przeciwnicy niezdecydowani w różnym stopniu przeważają nad zdecydowanymi. Z kolei zwolennicy rządów silnej ręki są bardziej zdecydowani je poprzeć. Zdecydowani zwolennicy nie stanowią większości w tej kategorii jedynie w przypadku wyborców PO i Twojego Ruchu.

Wśród wyborców polskich partii politycznych występuje zatem dość liczna, mniejsza lub większa w zależności od formacji grupa osób zdecydowanie popierająca rządy silnej ręki.

Wyraźny podział stanowisk wobec wprowadzenie „rządów silnej ręki” widać na osi podziału lewica – prawica. Zwolennicy lewicy opowiadają się w większości przeciwko takim rządóm a osoby określające swoje poglądy jako prawicowe w większości są za.

Tabela 2. *Aby w Polsce było lepiej należy wprowadzić rządy silnej ręki - rozkład ilościowy i procentowy odpowiedzi w deklaracjach w odniesieniu do poglądów ideologicznych.*

		Zdecydowanie tak	Raczej tak	Nie mam zdania	Raczej nie	Zdecydowanie nie	Razem
Lewica	ilość	38	41	29	53	58	219
	procent	17,4	18,7	13,2	24,2	26,5	100,0
Centrum	ilość	23	36	43	35	32	169
	procent	13,6	21,3	25,4	20,7	18,9	100,0
Prawica	ilość	92	87	76	67	41	363
	procent	25,3	24,0	20,9	18,5	11,3	100,0
Nie wiem/nie potrafię określić	ilość	62	58	87	55	26	288
	procent	21,5	20,1	30,2	19,1	9,0	100,0

W sumie przeciw rządóm silnej ręki opowiedziało się około 50,7% osób o poglądach lewicowych z tego większość w sposób zdecydowany. W przypadku wyborców deklarujący poglądy prawicowe przeciw rządóm silnej ręki było około 29,8% ale w większości w sposób niezdecydowany. Ta przewaga zdecydowanych nad niezdecydowanymi w grupie przeciwników rządów silnej ręki wystąpiła tylko w grupie wyborców lewicowych.

W ramach zwolenników rządów silnej ręki w podziale ideologicznym największą grupę około stanowili wyborcy mieszczący się na prawej stronie sceny politycznej. Wśród tych wyborców około 49,3% deklarowało się jako zwolennicy takich rządów z tego 25,3% jako zdecydowani zwolennicy. W przypadku wyborców o poglądach lewicowych zwolennikami było około 36,1% z tego

zdecydowanego poparcia dla rządów silnej ręki udzieliło 17,4%. Wśród osób deklarujących poglądy lewicowe było tylko 13,2% osób nie posiadających zdania na ten temat. Z kolei w grupie wyborców prawicowych brak zdania zadeklarowało około 20,9% a w gronie wyborców zaliczających się do centrum sceny politycznej około jednej czwartej nie posiadało zdania na ten temat. Dość znaczny w tym przypadku odsetek osób deklarujących brak zdania, wynoszący około 30,2%, znalazł się wśród tych badanych, którzy nie potrafili zakwalifikować swoich poglądów jako lewicowe, centrowe czy prawicowe. W tej grupie badanych około 41,6% wyraziło swoją akceptację dla idei rządów silnej ręki. W porównaniu z innymi grupami wyborcy którzy nie potrafili określić swoich poglądów na osi lewica – prawica byli najmniej skłonni do zaprzeczenia potrzeby wprowadzenia w Polsce rządów silnej ręki. Jedynie około 28,1% wypowiedziało się przeciw, a tylko około 9,0% w sposób zdecydowany przeciw. Przewaga przeciwników rządów silnej ręki występuje zatem w sposób zdecydowany wśród wyborców o poglądach lewicowych w niewielkim stopniu w przypadku zwolenników centrum. W przypadku osób o poglądach prawicowych przeważa liczba zwolenników rządów silnej ręki, ale w przypadku osób które nie potrafią określić swojej przynależności do lewicy lub prawicy przewaga zwolenników rządów silnej ręki nad przeciwnikami takich rządów jest największa spośród wszystkich grup.

Polacy w większości uważają system demokratyczny za najlepszy ustrój. Takie oceny przeważają wśród zwolenników wszystkich badanych partii. Badania wykazały, że o ile zwolennicy demokracji stanowią większość to zdecydowani zwolennicy posiadali niewielką przewagę nad umiarkowanymi jedynie w przypadku wyborców SLD. W przypadku pozostałych partii na pytanie czy demokracja to najlepszy ustrój polityczny nieco więcej ich sympatyków udzieliło odpowiedzi „raczej tak” niż „zdecydowanie tak”.

Tabela 3. *Demokracja to najlepszy ustrój polityczny* - rozkład ilościowy i procentowy odpowiedzi w deklaracjach w odniesieniu do wyborów do sejmu, gdyby odbywały się w najbliższą niedzielę.

		Zdecydowanie tak	Raczej tak	Nie mam zdania	Raczej nie	Zdecydowanie nie	Razem
Platforma Obywatelska	ilość	61	68	38	8	5	180
	procent	33,9	37,8	21,1	4,4	2,8	100,0
Polskie Stronnictwo Ludowe	ilość	17	24	11	6	3	61
	procent	27,9	39,3	18,0	9,8	4,9	100,0
Prawo i Sprawiedliwość	ilość	44	71	58	22	15	210
	procent	21,0	33,8	27,6	10,5	7,1	100,0
Twój Ruch	ilość	18	19	14	5	1	57
	procent	31,6	33,3	24,6	8,8	1,8	100,0

Władza despotyczna czy demokratyczna? Partie i wyborcy wobec demokracji...

		Zdecydowanie tak	Raczej tak	Nie mam zdania	Raczej nie	Zdecydowanie nie	Razem
Sojusz Lewicy Demokratycznej	ilość	31	28	21	8	2	90
	procent	34,4	31,1	23,3	8,9	2,2	100,0
Inne	ilość	32	47	37	21	12	149
	procent	21,5	31,5	24,8	14,1	8,1	100,0
Nie głosował(a) bym	ilość	49	95	96	41	11	292
	procent	16,8	32,5	32,9	14,0	3,8	100,0

W przypadku wyborców PO osoby uważające demokrację za najlepszy ustrój polityczny stanowią zdecydowana większość około 71,7%, najmniejszy spośród wszystkich partii jest wśród nich odsetek osób przeciwnego zdania. W sumie stanowią oni jedynie około 7,2%. Z kolei w gronie wyborców PiS zwolennicy demokracji jako najlepszego ustroju stanowią około 54,8% z tego zdecydowani zwolennicy jedynie około 21,0%. Jest to najmniej w porównaniu z pozostałymi ugrupowaniami, jednak stanowią oni większość w potencjalnym elektoracie tej partii. W PiS w porównaniu innymi występuje największa grupa wyborców, około 17,6% nie zgadzająca się z stwierdzeniem, że demokracja to najlepszy ustrój polityczny. Stosunkowo duża część zwolenników PiS, około 27,6%, nie miała zdania na ten temat. Brak zdania w przypadku zwolenników PO wyraziło 21,1%, Twojego Ruchu 24,6%, SLD 23,3% a PSL jedynie 18% zwolenników. Około 67,2% wyborców PSL uznało demokrację za najlepszy ustrój polityczny, ale jedynie 27,9% w sposób zdecydowany a 39,3% wybrało opcję „raczej tak”. Wyborcy ugrupowań lewicy i centrolewicy są w swoich poglądach na demokrację podobni. Zgadza się ze stwierdzeniem, że demokracja to najlepszy ustrój polityczny około 65,5% wyborców SLD i 64,9% wyborców Twojego Ruchu. Z kolei przeciwnego zdania jest 11,1% wyborców SLD i 10,6% wyborców Twojego Ruchu. W grupie wyborców tych partii stosunkowo najmniejsza jest liczba osób zdecydowanie nie zgadzających się ze stwierdzeniem, że demokracja to najlepszy ustrój polityczny takiej odpowiedzi udzieliło jedynie około 2,2% wyborców SLD i 1,8% Twojego Ruchu.

Problem braku zaufania do demokracji jako ustroju nie wystąpił w elektoratach głównych partii parlamentarnych. Natomiast zwraca uwagę postawa tych badanych zadeklarowali poparcie dla innych sił politycznych. W tej grupie około 53,0% badanych uznało demokrację za najlepszy ustrój, a tylko 21,5% zdecydowanie wyraziło taki pogląd. Znaczna bo wynosząca około 22,2% grupa badanych była przeciwnego zdania. Można się domyślać, że znaleźli się wśród niej zwolennicy tych partii, które krytyczne odnoszą się do demokracji, na przykład Kongresu Nowej Prawicy. Badania były przeprowadzone przed wyborami do Parlamentu Europejskiego, duże poparcie uzyskane przez

KNP wydaje się to potwierdzać. Natomiast w grupie osób, które nie wyraziły chęci wzięcia udziału w wyborach, zgodziło się iż demokracja jest najlepszym ustrojem politycznych około 49,3% badanych, co stanowiło najmniej spośród wszystkich kategorii. W tym jedynie około 16,8% zdecydowanie zgodziło się z takim poglądem. Wśród niegłosujących około 17,8% było przeciwnych określeniu demokracji jako najlepszego ustroju politycznego. Znaczna bo licząca 32,9% grupa badanych w tej kategorii nie miała zdania na ten temat.

W przypadku podziałów na osi lewica – prawica najczęściej swoje pozytywne zdanie na temat demokracji, w liczbie około 68,0%, wyrazili wyborcy umieszczający się w centrum sceny politycznej. Niewiele mniej uznających demokrację za najlepszy ustrój politycznych około 64,4% znalazło się wśród wyborców o lewicowych poglądach. Natomiast jedynie około 54,9% badanych o poglądach prawicowych przychyliło się do tego stwierdzenia.

Tabela 4. *Demokracja to najlepszy ustrój polityczny* - rozkład ilościowy i procentowy odpowiedzi w deklaracjach w odniesieniu do poglądów ideologicznych.

		Zdecydowanie tak	Raczej tak	Nie mam zdania	Raczej nie	Zdecydowanie nie	Razem
Lewica	ilość	70	71	52	19	7	219
	procent	32,0	32,4	23,7	8,7	3,2	100,0
Centrum	ilość	47	68	42	10	2	169
	procent	27,8	40,2	24,9	5,9	1,2	100,0
Prawica	ilość	83	116	89	47	28	363
	procent	22,9	32,0	24,5	12,9	7,7	100,0
Nie wiem/nie potrafię określić	ilość	52	97	92	35	12	288
	procent	18,1	33,7	31,9	12,2	4,2	100,0

Jeżeli przyjrzymy się zdecydowanym zwolennikom uznania demokracji za najlepszy ustrój polityczny to ich udział w poszczególnych kategoriach wyborców zmienia się wraz ze zmianą miejsca na osi lewica – prawica. Najwięcej zdecydowanych zwolenników mieści się na lewicy najmniej na prawicy.

W przypadku przeciwników stwierdzenia, że demokracja jest najlepszym ustrojem politycznym najmniejsza grupę około 7,1% stanowili oni wśród wyborców określających swoje poglądy jako centrowe. Jedynie około 11,9% wyborców o poglądach lewicowych wyraziło podobne zdanie. W przypadku wyborców o poglądach prawicowych nie zgodziło się z określeniem demokracji jako najlepszego ustroju politycznego około 20,6% badanych w tym około 7,7% zdecydowanie.

Najmniej przychylni twierdzeniu, że demokracja to najlepszy ustrój polityczny są wyborcy, którzy nie potrafili określić swojego miejsca na osi lewica – prawica. Około 51,8% z nich zgodziło się z takim stwierdzeniem w tym 18,1%

w sposób zdecydowany. Jednocześnie około 16,4% było przeciwnego zdania. Znaczna grupa, około 31,9%, wyborców w tej kategorii nie miała zdania na ten temat. To akurat można by wytłumaczyć tym, że są wśród nich osoby nie tylko nie identyfikujące się z lewicą czy prawicą ale też nie interesujące się polityką, dla których kwestie obecności czy braku demokracji są obojętne.

Podsumowanie

W Polsce utrzymuje się znaczące poparcie dla idei rządów silnej ręki. Jednocześnie większość badanych akceptuje demokrację jako najlepszy dla Polski ustrój polityczny. Wyniki badań potwierdziły, że wyborcy z jednej strony uznają demokrację za najlepszy ustrój dla Polski jednak z drugiej znaczna ich część tęskni za silną władzą. Popierając demokrację opowiadają się za „rządami silnej ręki”. W przypadku wyborców zaliczających się do lewicy ponad trzykrotnie więcej jest wśród nich zwolenników takich rządów niż osób uznających inny ustrój za lepszy niż demokratyczny. W przypadku wyborców umieszczających się w centrum sceny politycznej liczba zwolenników „rządów silnej ręki” jest ponad czterokrotnie wyższa niż krytyków demokracji. Blisko połowa wyborców o poglądach prawicowych poparło „rządy silnej ręki” a co piąty z nich nie uznał demokracji za najlepszy ustrój.

Zwolennicy demokracji przeważają w elektoratach wszystkich partii. Jednak wyraźnie najmniejszą przewagę nad przeciwnikami posiadają w grupie wyborców PiS oraz osób, które deklarowały chęć głosowania na inne formację i tych, które nie chciały uczestniczyć w wyborach. Wśród wyborców PiS niemal trzykrotnie więcej popierało „rządy silnej ręki” niż było im przeciwnych. Przeciwnicy „rządów silnej ręki” przeważali nad zwolennikami wśród wyborców PO, SLD i Twojego Ruchu.

Można przypuszczać, że wśród wyborców prawicowych może zyskać przychylnie ugrupowanie krytyczne wobec demokracji i przychylne dla wzmocnienia władzy silnego charyzmatycznego przywódcy. Być może częściowo wyjaśnienia to otrzymanie znacznego poparcie w wyborach do Parlamentu Europejskiego przez Kongres Nowej Prawicy, krytycznie odnoszący się do współczesnej demokracji, którego lider przychylnie odnosił się do działań polityków stosujących metody „rządów silnej ręki”. Na lewej stronie sceny politycznej brak jest przesłanek do pojawienia się siły politycznej o poparciu umożliwiającym przekroczenie progu wyborczego opierającej się na podobnych poglądach.

Bibliografia:

- Antoszewski Andrzej (1999), *Reżim polityczny* [w:] A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.) *Studia z teorii polityki* tom I, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Głajcar Rafał (2010), *Wizja ustroju państwa w programach politycznych polskich ugrupowań liberalnych* [w:] Ł. Tomczak (red.), *Polskie ugrupowania liberalne*, Wrocław, Wydawnictwo MARINA.
- Kowalczyk Krzysztof (2006), *Prawo i Sprawiedliwość – „rewolucyjni konserwatyści”?* [w:] K. Kowalczyk, J. Sielski (red.) *Partie i ugrupowania parlamentarne III RP*, Toruń, Dom Wydawniczy DUET.
- Kowalczyk Krzysztof (2011), *Rodziny partii politycznych w III RP* [w:] K. Kowalczyk (red.), *Partie i system partyjny III RP*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Korzeniowski Krzysztof (2002), *Autorytaryzm i jego psychopolityczne konsekwencje* [w:] K. Skarżyńska (red.) *Podstawy psychologii politycznej*, Poznań, Wydawnictwo Zysk i S – ka.
- Tomczak Łukasz (2009), *Koncepcja demokracji w programach polskich partii lewicowych* [w:] St. Zyborowicz (red.) *W poszukiwaniu modelu demokratycznego*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wesołowski Włodzimierz (1995), *Formowanie się partii politycznych w postkomunistycznej Polsce*, „*Studia Polityczne*” nr 4.
- CBOS, BS/150/2011, Opinie o demokracji po wyborach parlamentarnych.
- CBOS, BS/121/2011, Populizm Polaków u progu i w środku kampanii wyborczej.
- CBOS, BS/19/2011, Zmiany w psychologicznych profilach elektoratów partyjnych.
- CBOS, BS/91/2012, Autorytaryzm polityczny.
- CBOS, BS/125/2013, Polacy o demokracji.
- Program PO. By żyło się lepiej. Wszystkim!*, Warszawa 2007.
- PO. Program wyborczy 2011, Następny krok. Razem.*
- PiS, Program 2005, IV Rzeczypospolita – Sprawiedliwość dla Wszystkich*, Warszawa 2005.
- PiS, Program 2009, Polska nowoczesna. Polska solidarna. Polska bezpieczna*, Kraków 2009.
- PiS, Polska Katolicka w chrześcijańskiej Europie*, Warszawa 2005.
- SLD, Jutro bez obaw. Program dla Polski*, program wyborczy z 2001 roku, Warszawa 2011.
- Deklaracja Ideowa PSL* [w:] V Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego. Dokumenty programowe, Warszawa 1997.
- Deklaracja wyborcza PSL 2005*, Warszawa 2005.
- VII Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego, Warszawa 24 – 25.03.2000.
- Nowoczesna Polska*, Stowarzyszenie Ruch Poparcia Palikota, Katowice 2011.
- Sonda Onetu: Polacy szanują generała Jaruzelskiego, <http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/sonda-onetu-polacy-szanuja-general-a-jaruzelskiego,1,5472251,wiadomosci>. (20.04.2013).